

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(450.36=16)"8/14"
prejeto: 18. 10. 2005**Neva Makuc**

asistentka, mlada raziskovalka, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Raziskovalna postaja v Novi Gorici,
Delpinova 12, 5000 Nova Gorica
e-mail: neva.makuc@zrc-sazu.si

De restitutione patriae čedajskega zgodovinarja Nicola Canussia

IZVLEČEK

Prispevek je posvečen historiografskemu delu De restitutione patriae Nicola Canussia, čedajskega plemiča iz 15. stoletja. V njem je med drugim predstavljeno njegovo dojemanje slovanskega prebivalstva v kontekstu njegovega pogleda na različna ljudstva in dežele, družbene sloje itd.

KLJUČNE BESEDE

Canussio, Furlanija, Čedad, Videm, Pavel Diakon, Tolminska, zgodovinopisje, Slovani

SUMMARY

DE RESTITUTIONE PATRIAE OF THE ČEDAD HISTORIAN NICOLA CANUSSIO

The contribution is dedicated to the historiographic work De restitutione patriae by Nicolò Canussio, a Čedad/Cividale nobleman from the 15th century. In it is amongst other presented the author's perception of Slavic population in the context of his view upon different nations and countries, social strata etc.

KEY WORDS

Canussio, Friuli, Čedad/Cividale, Paulus Diaconus, Tolminsko region, historiography, the Slavs

Uvod

Leta 1990 je bilo prvič objavljeno delo čedajškega zgodovino pisca Nicola Canussia *De restitutione patriae*. Spis, ki je nastal že konec 15. stoletja, predstavlja vir ne le za raziskovanje furlanske, temveč tudi za raziskovanje slovenske zgodovine. Na podlagi tega dela je mogoče rekonstruirati miselno-idejni svet Canussia, tipičnega predstavnika čedajškega fevdalnega plemstva, ter njegov odnos do slovanskega prebivalstva.

Politične, gospodarske in kulturne razmere Furlanije v poznosrednjeveškem obdobju

Furlanija je v srednjem veku doživljala tiste vrste usodo, ki zlahka doleti pokrajino, kjer se stika več svetov; kot območje, pomembno za nadzorovanje prehodov med italijanskim in srednjeevropskim prostorom je bila namreč razpeta med dve interesni sferi – na eni strani romansko, na drugi strani germansko. Celotno podobo je poživljalo še slovansko prebivalstvo.

Leta 952 je bila pokrajina izvzeta iz italskega kraljestva in vključena v nemško cesarstvo. Dežela se je na ta način politično, pa tudi gospodarsko in kulturno za nekaj stoletij navezala na severni germanski svet. Prepad med pretežno romansko in slovansko govorečim kmečkim prebivalstvom ter fevdalnim plemstvom, katerega precejšen del je tako kot oglejski patriarhi izviral iz nemških dežel, se je poglobil. Zaostalo pretežno agrarno deželo, kjer se je fevdalni ustroj obdržal dalj časa kot v preostalih deželah apeninskega polotoka, so pretresali ostri spori, v katere so bili kaotično vpleteni različni fevdalci in mesta. V obdobju, ki je sledilo hohenstaufovskemu propadu sredi 13. stoletja, se je ozemlje Furlanije začelo ponovno obračati proti italijanskemu svetu, v okvir katerega se je vrnilo leta 1420, ko so si Benetke prisvojile kneževino oglejskega patriarha. Z zamudo se je začelo razvijati tudi mestno življenje, ki se je kazalo zlasti v vse hitrejšem razvoju Vidma.

Nova kulturna orbita, na katero je območje začelo gravitirati in v okvir katere se je dokončno povrnilo v 16. stoletju, se je kazala tudi v pisni rabi latinskega in romanskega jezika; slednji je temeljil na toskanskem in beneškem, ne pa na domačem furlanskem govoru. V 15. stoletju sta bili za deželo značilni dve smeri: ena se je navezovala na srednjeveško tradicijo in je bila neke vrste mešanica toskanskega in beneškega govora, druga, humanistične nravi, je uporabljala latinščino.¹

Beneška oblast je posredno omogočila humanistično ustvarjanje, saj je beneški prilastitvi te dežele sledilo več desetletij miru.² Tedaj so se umirili spopadi znotraj plemstva in maloštevilnih mest, ki so poprej razjedali deželo. Še naprej pa so tlela nasprotja med dvema frakcijama, med zamberlani – večinoma kmečko prebivalstvo in videmsko meščanstvo, ki so zagovarjali beneško oblast – in strumieri – večinoma fevdalno plemstvo, ki se je spogledovalo s habsburško politiko. Ponovno so ti spori izbruhnili leta 1511, ko je ljudstvo umorilo nekaj plemičev in požgalo ter oplenilo nekatere gradove in naselbine. Dežela, v kateri je življenje prebivalstva že tako oteževal izredno skromen življenjski standard, je bila pahnjena v pustošenje in nemir že proti koncu 15. stoletja s turškimi vpadi. Nesreče so se nadaljevale še v naslednjem stoletju z beneško-avstrijsko vojno (1508–1516 oz. 1521).

Kulturno življenje furlanskega ozemlja se je v obdobju humanizma povzpelo na višji nivo, čeprav je humanistični veter tu zapihal z nekoliko zamude. Zamudništvo je bilo še nekaj časa značilno za Furlanijo, ki se je vsaj začela izkopavati iz več stoletne izoliranosti. V večjih krajih so se razvijale šole, ki so si prizadevale v učiteljske vrste vključiti čim bolj znana imena. Furlanski učenjaki so vzdrževali stike s pomembnimi humanisti tistega časa. Dežela se je lahko pohvalila z raznimi privatnimi knjižnimi zbirkami, med katerimi je najznamenitejša in najpomembnejša tista, ki jo je v San Daniele del Friuli uredil bibliofil Guarnerio d'Artegna. Že leta 1480 pa je začela delovati tudi prva tiskarna.

Zgodovinospisni razvoj na območju Furlanije

Historiografija, vezana na furlansko ozemlje, je že v zgodnjem srednjem veku zablestela z neprecenljivo *Historia Langobardorum* čedajškega pisca Pavla Diakona, z delom, ki občutno presega ne le okvir forojulskega (furlanskega) vojvodstva, temveč tudi langobardskega kraljestva. Kasnejša historiografska dela se niso niti približala temu najpomembnejšemu prispevku k srednjeveški zgodovinospisni produkciji.

V stoletjih, ki so sledila karolinškemu obdobju, je v skladu s skromnimi kulturnimi razmerami pismenstvo našlo zatočišče v samostanskih skriptorijih in pisarnah škofijskih sedežev. Paolo Cammarosano je v svojem odličnem delu *Italia medievale. Struttura e geografia delle fonti scritte* zapisal, da je bila historiografska produkcija apeninskega polotoka do 11. stoletja številčno dokaj skromna, dokler ni v 12. stoletju prišlo do njenega preporeda.³ Tudi v

¹ Francescato, Salimbeni, *Storia, lingua e società in Friuli*. str. 92–93, 97–99, 103–104, 112–114, 119–120, 144, 148.

² Trebbi, *Il Friuli dal 1420 al 1797*, str. 43–44.

³ Cammarosano, *Italia medioevale*, str. 88, 291–292.

Furlaniji so v omenjenih stoletjih nastali le maloštevilni historiografski spisi, predvsem kronike (*Chronicon patriarcharum Aquilejensium primum, alterum in tertium*), nekrologi (npr. *Necrologium Aquileiense, Necrologium monasterii Rosacensis*), sezname patriarhov (*Catalogus patriarcharum Aquilegensium*) in pesnitve z zgodovinsko tematiko (*Carmen de Aquilegia numquam restauranda*). Medtem ko je Italijo od 11. oziroma zlasti od 12. stoletja dalje zaznamoval razcvet historiografske produkcije, pa je Furlanija živela v vplivnem območju germanskega sveta in v odmaknjeni zaostalosti, ki je preganjala to revno, agrarno deželo, v kateri je bil fevdalni ustroj trdno zakoreninjen.

V 14. in 15. stoletju se je nekoliko povečala historiografska produkcija, ki pa je kljub temu bila še vedno maloštevilna. To obdobje ni rodilo nobenega velikega zgodovinarja. Preteklosti furlanskega ozemlja so se posvečala naslednja dela: *Annales Foro-Julianenses* oz. *Civitatensis Chronica* kanonika Julijana iz Čedad, *Historia belli Foro-Julianensis* Giovannija Ailina, *Vita patriarcharum Aquileiensium* neznanega pisca itd. Nastalo pa je tudi nekaj spisov, posvečenih zgodovini določenih mest, kot na primer *Chronicon Spilimbergense* Odorica, *De restitutione patriae* Niccola Canussia.

Nicolò Canussio in njegovo delo *De restitutione patriae*

Eden izmed prvih furlanskih historiografov, ki so po več stoletjih mraka ponovno začeli osvetljevati preteklost svoje dežele, je bil Nicolò (tudi Niccolò) Canussio (tudi Cannusio),⁴ ki je deloval v 15. stoletju. Letnica njegovega rojstva ni poznana in tudi glede letnice njegove smrti ni prav čisto jasno, ali je preminil leta 1500 ali 1501.⁵ Ohranjenih je malo podatkov o njegovem življenju. Kot mnogi pripadniki starega fevdalnega plemstva – pripadal je namreč vplivni in v političnem življenju mesta dejavni družini – je izhod iz krize, značilne za mnoge pripadnike njegovega stanu – čedajsko plemstvo je bilo poleg tega izrazito fevdalne narave – našel v opravljanju notarskega poklica: bil je notar in pisar za pisarno oglejskega

patriarha, čedajsko komuno in druge stranke. Omenjen pa je bil tudi kot eden izmed upraviteljev mesta. Nekaj podatkov, vezanih na njegovo življenje, prinaša njegov zgodovinopisni spis *De restitutione patriae*. Omenil je, na primer, da je sodeloval pri obrambnih gradnjah ob Soči.⁶

Furlansko mestno življenje predstavlja ozadje nastanka Canussiovega dela *De restitutione patriae*. Furlansko ozemlje v srednjeveškem obdobju ni poznalo razcveta mest, kakršnega je doživljalo precej predelov apeninskega polotoka. Za razliko od rimskih časov, ko je Akvileja kot ena izmed najpomembnejših italjskih mest odsevala svoj blišč daleč v zaledje, je srednjeveško obdobje Furlaniji prineslo stagnacijo mest in mestnega življenja. Propadajočo Akvilejo, ki se je spremenila v nepomembno vas, je najprej kot politično in kasneje tudi kot versko središče zasenčil Čedad, srednjeveško mestece, katerega začetki segajo v rimski čas. Čedad, sedež najprej langobardskih vojvod, kasneje frankovskih grofov in nazadnje oglejskih patriarhov pa se seveda ni mogel meriti z nekdanj mogočnim mestom ob bregovih Nadiže. V poznem srednjeveškem obdobju pa je Čedad zasenčil gospodarsko vzpenjajoči se Videm. Videm je v začetku 14. stoletja postal versko in politično središče, saj je oglejski patriarh tja prenesel svoj sedež. Vse to se je odražalo v izredno ostrem nasprotju med mestoma, ki je v času pred beneško dokončno podreditvijo kneževine preraslo v odkrite sovražnosti in boje.

Povod za nastanek Canussiovega dela pa so bile trditve o izvoru mesta Vidma Marc'Antonia Coccia, imenovanega Sabellico (1436–1506). Od sodobnikov cenjeni učenjak je med letoma 1473 in 1482 deloval v Vidmu kot učitelj retorike. Furlaniji je posvetil nekaj del. *Carmen in Carnicum incendium*⁷ in *Carmen in caedem Sontiacam*⁸ se nanašata na turško pustošenje po Furlaniji v drugi polovici 15. stoletja. Na utrdbe, ki so jih Benečani zgradili v obrambo furlanskih mej, pa se navezuje *Carmen in munitionem Sontiacam*.⁹ V verze poe-

⁶ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 48.

⁷ Objavljeno v: *Carmina* [1482?]; Venetiis 1502; *Opera omnia*, Basileae 1560, vol. III, col. 565–571. V italijanski jezik prevedel Luigi Candotti: *Per le faustissime nozze di Angelina dal Fabbro con Giuseppe Tomadini. Incendio friulense, 1 novembre 1477: carne di M. Antonio Sabellico*. Udine 1864, Tip. Trombetti Murero.

⁸ Objavljeno v: *Carmina* [1482?]; Venetiis 1502; *Opera omnia*, Basileae 1560, vol. III, col. 560–565. V italijanski jezik prevedel Luigi Candotti: *Quando Angelina Giacomelli con nodo di rose si univa a Giuseppe de co. Puppo. Strage d'Isonzo, 31 ottobre 1477*. [Udine] [1863], Tip. Trombetti Murero.

⁹ Objavljeno v: *Opera omnia*. Basileae 1560, vol. III, col. 557–559. V italijanski jezik je prevedel Luigi Candotti: *Alla co. Amalia Beretta nelle sue nozze col sig. Francesco Muschiatti. Difesa dell'Isonzo*. Udine [1863], Tip. Trombetti Murero.

⁴ Manzano, *Cenni biografici dei letterati ed artisti friulani*, str. 49–50. Marchetti, *Il Friuli – Uomini e tempi*, str. 950. Mantovanelli, *Presentazione*, str. 7. Scalon, *Introduzione*, str. 22–24. Grion, *Guida storica di Cividale e del suo distretto*, str. 167. Marioni, Mutinelli, *Guida storico-artistica di Cividale*, str. 75. Ciconi, *Udine e la sua provincia*, str. 329. *Dizionario biografico friulano*, str. 124. Scalon opozarja, da je približno v istem obdobju kot obravnavani čedajski notar in zgodovinopisec živel tudi njegov soimenjak Niccolò Canussio, ki pa je bil klerik.

⁵ Večina literature navaja leto 1501, Scalon (*Introduzione*, str. 24, 32) pa zagovarja leto 1500, natančneje 16 marec 1500. Po Scalonu je prevzel ta podatek tudi Bertossi v svoji recenziji.



Pogled na današnji Čedad. (Miotti, *Antiche opere munite*, str. 1053)

zije, imenovane *Carmen in Hunni originem*,¹⁰ je vpletel izmišljotino o hunskem izvoru Vidma, ki naj bi ga ustanovil sam Atila.

Pred tem, leta 1482, je v Vidmu izšlo Sabellicovo delo *De vetustate Aquilejæ*, ki ga je financiral mesto Videm. Pomenljiv podatek, saj je to vplivalo na vsebino dela, s katerim si je Sabellico želel pridobiti naklonjenost videmskih prebivalcev. S pretiranim slavljenjem mesta in njegove preteklosti pa je svojemu delu vzel precej verodostojnosti. V njem je trdil, da so Videm ustanovili Huni in ti naj bi dali mestu ime *Hunnum*.¹¹ Leta 1487 pa je Sabellico objavil odmevno zgodovino Benetk *Rerum Venetarum ab urbe condita libri XXXIII*.

¹⁰ Objavljeno: Venetiis 1502; *Opera omnia*. Basileae 1560, vol. III, col. 578–590. Poezija je bila prevedena tudi v italijanski jezik: *Per le faustissime nozze del conte Girolamo di Codroipo colla marchesina Vittoria di Colloredo tributo d'omaggio e d'esultanza. Origine d'Udine. Carne di M. Antonio Sabellico versione libera dell'ab. L. Candotti*. Udine 1864, Tip. Trombetti Murero, Tip. Jacop e Colmegna.

¹¹ Fattorello, *La cultura del Friuli nel Rinascimento*, str. 46–47. Bianchi, *Del preteso soggiorno di Dante in Udine od in Tolmino*, str. 3–5, 187–192.

Gre za z zgodovinskega stališča malo zanesljivo delo, katerega glavni namen je bil povzdigovanje beneške politike.¹²

Canussiovo delo *De restitutione patriæ*, spisano nekako med koncem leta 1497 in začetkom leta 1499,¹³ predstavlja odločen in večkrat izražen odgovor na Sabellicove trditvam, češ da Čedad ni rimskega izvora. Sabellicu je očital, da je iz tekmovalnosti in želje, da bi povečal Videm, Čedadu odvzel ugled, ki mu pripada. Kot dokazuje že naslov dela, je bil Canussio odločen povrniti rojstnemu mestu ugled in dokazati, da sta rimska naselbina Forumiulii in srednjeveški Čedad eno in isto. Obenem pa ga je gnala tudi jasno izražena želja, da bi zmagala "zgodovinska resnica" (*historica veritas*).¹⁴ Canussio že takoj v uvodu¹⁵ odločno nasprotuje Sabellicovim trditvam – in se predstavi kot "gojenec in podpiratelj Čedada" (*Iulii alumnus simul ac suffragator*).¹⁶ Posmehuje se

¹² Zancan, *Venezia e il Veneto*, str. 661–662.

¹³ Scalon, *Introduzione*, str. 22–23.

¹⁴ Canussio, *De restitutione patriæ*, str. 40.

¹⁵ Canussio, *De restitutione patriæ*, str. 36.

¹⁶ Canussio, *De restitutione patriæ*, str. 36.

Sabellicovemu dolgoveznemu pisanju. O njegovi vnemi za povečevanje Vidma celo hudomušno zapiše, da se je Sabellico "skoraj enako želel čuditi kloakam" (*cloacas voluit adaeque demirari*).¹⁷ V nasprotju s tem je Canussio, kot je tudi sam zapisal, hotel spisati jedrnato delo. To je jasno vidno tudi v pogostih hitrih preletih, ki jih naredi glede vlade posameznih patriarhov, čedajskih plemiških družin in podobnega.

Pogledi na začetke Vidma in Čedada so bili pred 19. stoletjem precej raznoliki. Vidmu so pripisovali najrazličnejše izvore, npr. galskega, ilirskega, rimskega, langobardskega, avarskega pa celo avstrijskega in beneškega.¹⁸ Zaradi političnega konteksta – dolgoletnega in globokega spora med Vidmom in Čedadom, ki sta tekmovala za položaj osrednjega mesta Furlanije – je bilo najodmevnejše stališče, ki je zagovarjalo avarski izvor. Giuseppe Trebbi opozarja, da je bil spor odraz političnih nasprotij med strumieri in zamberlani.¹⁹ Leta 1521 je videmski notar Giovanni Candido izdal *Commentariorum aquilejensium libri octo*. V želji po spravi je v njem trdil, da sta tako Čedad kot Videm častitljive starosti. Kasneje so Giandomenico Salomoni, Arrigo Palladio, Giovanni Francesco Palladio in Giovanni Giuseppe Capodagli zmotno trdili, da je potrebno antični Forumiulii istovetiti z Vidmom.²⁰ Že v 18. stoletju se je brez velikega hrupa nesoglasje nagibalo v prid Čedadu. Podlago za končno rešitev spora sta predstavljala leta 1843 v Čedadu najdena dela dveh kipov, posvečenih Karakali in Galienu, nesporno izvirajočih iz rimskih časov.²¹

Dognanja moderne zgodovinske znanosti glede začetkov Vidma in Čedada se skladajo s Canussiovimi trditvami, a dileme so v njegovem času ostajale, niti svojega glavnega idejnega nasprotnika ni uspel prepričati v svoj prav. Dobro desetletje po nastanku njegovega dela je Sabellico objavil pozicija *Carmen in Hunni originem*, kjer je še naprej zagovarjal svoje zamisli. V preteklosti niti Canussiovo delo niti avtor sam nista bila deležna posebne pozornosti, v literaturi namreč najdemo le bežne omembe biografskega značaja. Vzrok za to je dejstvo, da je njegovo delo ležalo pozabljeno v rokopisni obliki do leta 1990, ko je bilo prvič in do sedaj edini krat natisnjeno. Gre za lepo zasnovano publikacijo, ki poleg fotografske reprodukcije rokopisa, ki se hrani v osrednjem fondu videmske mestne knjižnice Vincenzo Joppi, ponuja še transkripcijo latinskega teksta ter vzporeden prevod v

italijanščino. Vendar pa bi bile potrebne nekatere izboljšave preveč poenostavljenega prevoda. Za ilustracijo naj govorita dva primera: *in Alpibus Sclavorum* (v Alpah Slovanov) je prevedeno *tra le montagne della Slavonia* (med gorami Slavonije),²² *hebraica perfidia* (hebrejska verolomnost, nezvestoba, nepoštenost) pa je pomensko omiljena v *falsa religione* (lažna, zahrbtna vera).²³ Opombe so maloštevilne in zelo poenostavljene, večinoma ponujajo le samoumevne podatke.

Ohranjeni so štirje rokopisi Canussiovega dela, od katerih trije izhajajo iz rokopisa, ki se hrani v videmski mestni knjižnici (osrednji fond, št. 793) in na robu katerega so pripisani Canussiovi lastno-ročni popravki in dopolnitve.²⁴

Delo sestavljata poleg uvoda dve knjigi, od katerih prvo obsega devetnajst,²⁵ drugo pa osemnajst poglavij. Začne se s pesnitvijo *Ad lectorem* in zaključí s pesnitvijo *Ad hospitem*. Avtor teh verzov je Quinzio Emiliano Cimbriaco s pravim imenom Giovanni Stefano Emiliano iz Vicenze (1449–1499), učitelj latinščine v raznih furlanskih krajih in kasneje cenjen pesnik na dvoru cesarja Maksimilijana. Zadnja leta življenja je preživel v Čedadu in v ta čas spadata tudi ti dve kompoziciji.²⁶

Delo *De restitutone patriae* ni omejeno le na Čedad, ampak podaja zgodovino furlanskega ozemlja, čeprav dosledno skozi oči Čedajca. Prva knjiga obsega čas od ustanovitve mesta preko barbarskih pohodov in bizantinskih osvajanj do konca langobardskega forojulskega (furlanskega) vojvodstva. Druga knjiga pa pripoveduje o oglejski cerkvi in njeni svetni oblasti na furlanskem ozemlju, o sporih med Vidmom in Čedadom oz. o prehodu pod beneško oblast, o sodobni podobi mesta itd.

Canussiove geografske, etnične in družbene predstave

Canussiov odnos do slovanskega prebivalstva Furlanije in sosednjih dežel je potrebno obravnavati v okviru njegovega miselnega sveta, dojemanja drugih etničnih oz. jezikovnih skupin in mnenj o njihovem izvoru.

²² Canussio, *De restitutone patriae*, str. 86, 89.

²³ Canussio, *De restitutone patriae*, str. 38, 41.

²⁴ D'Angelo, *I manoscritti*, str. 144–146.

²⁵ V prvi knjigi rokopisa *De restitutone patriae*, ki se hrani v osrednjem fondu videmske mestne knjižnice, so napačno oštevilčena poglavja, v objavi pa je to popravljeno. (Canussio, *De restitutone patriae*, str. 147).

²⁶ Moro, *Note*, str. 132. Scaloni, *Introduzione*, str. 30–31. Slednji pravilno opozarja, da je nesmisel kot letnico smrti Cimbriaca navajanje leta 1559. To letnico navajajo v naslednjih delih: Manzano, *Cenni biografici dei letterati ed artisti friulani*, str. 80; Marchetti, *Il Friuli – uomini e tempi*, str. 954 in Zuan Marie Dal Bas, *Il libri scrit a man "De restitutone patriae" di Culau Cianus*, str. 68.

¹⁷ Canussio, *De restitutone patriae*, str. 128.

¹⁸ *Guida del Friuli*, str. 54–55.

¹⁹ Trebbi, *Il Friuli dal 1420 al 1797*, str. 106–107.

²⁰ Liruti, *Notizie delle cose del Friuli*, str. 215–216; Scaloni, *Introduzione*, str. 26–27.

²¹ Leicht, "Forum Iulii", str. 103–104. Grion, *Guida storica di Cividale e del suo distretto*, str. 17.

Canussio se je v želji, da bi njegove trditve pridobile večjo veljavo, poleg na pisne vire, obširno naslonil tudi na arheološke najdbe. Gre za prvi takšen primer v furlanski historiografiji.²⁷ V začetku prve knjige, ko piše da je Forumiulii, poznejši Čedad, iz vojaških vzrokov ustanovil sam Julij Cezar, po katerem naj bi se mesto tudi poimenovalo *Iulium*, utemljuje rimski izvor mesta z antičnimi najdbami, odkritimi na čedajskem območju.²⁸ Odlomek, ki se nanaša na izkopavanja, je napisan v 1. osebi množine, kar postavlja vprašanje, ali je sam Canussio sodeloval pri njih ali pa je to le stilistična izbira, ki poudari njegov kolektivni čut. Smiselno je pritrčiti kar obema odgovoroma. Tudi v delu, v katerem opisuje spopad Odoakra in Teodorika ob Soči, se glede lokalizacije kraja, kjer naj bi prišlo do spopada, navezuje na kosti, ki so jih med utrjevanjem meje pred turško nevarnostjo našli v plitvinah Soče med Foljanom in Gradiško.²⁹ Canussio pa se ni vprašal, če ti ostanki resnično sodijo v obravnavani čas.

Podobno kot drugi furlanski avtorji je veliko črpal iz dela Pavla Diakona *Historia Langobardorum*, kar je tudi sam omenil, a vendar primerjava njunih opisov istih zgodovinskih dogodkov pokaže razlike, saj spisa ločuje kar sedem stoletij. Na primer v drugi knjigi *Historia Langobardorum* so v pripovedovanju o odstavitvi in begu bizantinskega vojskovodje Narsesa ter o njegovem pozivu k langobardskemu vdoru v Italijo vključeni tudi inserti premege govora in poročilo o nebesnih znamenjih (ognjenih bojnih vrstah), ki naj bi napovedovali prelivanje krvi.³⁰ Canussio si je z manjšimi razlikami izposodil gole faktografske elemente s podatkom o rodovitnosti Italije, medtem ko ni upošteval insertov o nebesnih znamenjih in premih govorov, ki so v tem primeru obrekovalne narave. Vstavil pa je misel o hitro spremenljivi sreči.³¹

Canussio je gibalo zgodovinskega razvoja iskal v Fortuni, katere pomen je na več mestih podčrtal. V zvezi z bizantinskim cesarjem Justinijanom je na primer zapisal, da ta ni upošteval "lahkote, s katero sreča obrne hrbet" (*fortuna tergiversantis facilitatem*).³² V skladu s tedanjim stanjem historiografskega razvoja ni skušal doumeti globokih procesov ali neposrednih vzrokov, ki so pripeljali do določenega dogodka.

Kako je Canussio dojemal nekatere zemljepisne pojme, ki sestavljajo enega izmed elementov, ki lahko pripomorejo k orisu njegovega idejno-miselnega sveta, zlasti odnosa do različnih plemen in ljudstev, pojmovanja lastne dežele, odnosa do nižjih slojev prebivalstva in podobno? V ta oris je vključen pogled obravnavanega zgodovino pisca do slovanskih prebivalcev, ki pa se kaže fragmentarno in posredno.

Ozemeljsko njegov interes seže preko meja mesta Čedad in ponekod tudi preko same furlanske zemlje. Čedad se je v zgodovini označeval z različnimi imeni. V frankovskem času je bilo poimenovanje *Forum Iulii* nadomeščeno z imenom *Civitas Austriae*, mesto Vzhoda (tudi le *Austria*). Poimenovanje je izhajalo iz dejstva, da je bilo mesto na čelu najvzhodnejše grofije v okviru frankovskega italskega kraljestva. Z izrazom *Austria* so Langobardi in Franki imenovali severovzhodni del italskega kraljestva (vzhodno od Adde). Današnje italijansko ime *Cividale* (furlansko *Cividat*) izvira prav iz besede *civitas* in je v vmesni obliki *Civitatium* prvič zabeleženo leta 1347. *Forum Iulii*, iz česar se je razvila današnja oblika *Friuli*, pa je dal ime pokrajini.³³ Po letu 1000, ko pravi izvor imena mesta ni bil več poznan, so se pojavile razlage, da ime mesta izvira iz "avstrijskega" porekla vdove kralja Liutpranda, *Rosimunde*, ki naj bi dala avtonomijo Čedadu.³⁴

Prav omenjeno zmotno razlago – le še nekoliko razširjeno – je prevzel tudi Canussio, saj je zapisal, da je po vladi osemnajstih vojvod oblast prevzela vdova langobardskega kralja Liutpranda *Rosimunda, Austriae regina*. Ta naj bi prebivalcem mesta prepustila upravljanje čedajskega območja in izmed plemstva naj bi bili v ta namen izbrani senatorji. Dalje piše, da je senat na prvem zasedanju sklenil, da se bo mesto "po izvoru kraljice in škofovem dostojanstvu" (*ex appellatione reginae et episcopii dignitate*) imenovalo *Austria Civitas*, naslednjih nekaj generacij naj bi se celotna *provincia* imenovala *Austria* prav po tem novem poimenovanju mesta.³⁵ Poleg tega pa je v drugi knjigi Canussio zapisal tudi, da si je po Rosimundini smrti patriarh Kalist prilastil del vojvodstva (razen čedajskega območja).³⁶ S tem je izoblikovanje svetne oblasti oglejskega patriarha pripisal legendi in zanemaril cesarske privilegije, na katerih je ta moč dejansko temeljila.

²⁷ Scalon, *Introduzione*, str. 25.

²⁸ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 38, 40.

²⁹ Po turškem vpadu v Furlanijo leta 1472 je Beneška republika dvignila obrambni sistem, ki je potekal ob Soči od Gorice do Ogleja. Kmalu se je izkazal za neuporabnega, zato je bil opušen in je kmalu popolnoma propadel (Trebbi, *Il Friuli dal 1420 al 1797*, str. 52–53).

³⁰ Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, str. 64 (II 5).

³¹ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 56.

³² Canussio, *De restitutione patriae*, str. 56.

³³ Bosio, *Cividale del Friuli. La storia*, str. 85. Grion, *Guida storica di Cividale e del suo distretto*, str. 15–17. Grafenauerjeve opombe v: Pavel Diakon, *Zgodovina Langobardov*, str. 239.

³⁴ Grion, *Guida storica di Cividale e del suo distretto*, str. 16.

³⁵ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 76, 116.

³⁶ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 88.

Canussio je za Čedad najpogosteje uporabljal izraz *Iulium*, redko *Civitatum*, čeprav je zapisal, da naj bi se prvo ime uporabljalo za obdobje od ustanovitve mesta s strani Julija Cezarja pa do obdobja, ki je sledilo hunskim pustošenjem, kasneje pa naj bi se uporabljalo ime *Cividatum*.³⁷ Kljub temu je tudi za obdobja po hunskem pohodu uporabljal izraz *Iulium*. V ozadju je gotovo želja po poudarjanju rimskega izvora mesta. Za Videm pa se je posmehljivo zatekel k Sabellicovemu izrazu *Hunnium*. Rade volje je uporabljal antična imena še pri opisih, ki se navezujejo na njemu bližjo preteklost, poleg *Iulium*, na primer, tudi *comitis Noricorum*³⁸ (za to oznako se najbrž skriva Goriški grof), *conducticiis militibus ex Pannonia*³⁹ (v tem primeru lahko razumemo vojake z območja Madžarske).

Na podlagi pogoste rabe izraza *provincia* se lahko sklepa na Canussiov občutek za enotnost in povezanost furlanskega ozemlja. Deželo je čutil kot del romanskega sveta ter kot vrata Italije (*Italiae ostio*).⁴⁰ V delu je odsotno politično ali kulturno navezovanje na germanski svet, čeprav v prvi knjigi bežno omenja, da se je ozemlje nekoč imenovalo Austria. Pri tem pa ime zmotno pripiše "avstrijskemu" izvoru langobardske kraljice *Rosimunde*.⁴¹ Proti koncu prve knjige je podan opis meja vojvodstva, ki so mu načelovali langobardski vojvode s središčem v Čedadu (*ducatu Iuliensis*): "[Pavel Diakon] je pustil zapisano, da je ozemlje vojvodstva obsegalo dve pokrajini, prvo imenujejo Slovani gorata, drugo pa Forojulci ravninska. Na začetek njegovega dela smo pripisali, da je ravninska, kot kaže naš čas, vsekakor omejena po izmeri dolžine od znane reke Soče do Livenze, po širini pa se ta začne pri oddaljeni Alpe Crucis⁴² Karnov in konča pri Jadranskem morju, pri Maranenu. V Alpah Tavriskov, ki se vežejo z Alpami Karnov⁴³ v kotu, kjer je Bovška kotlina, se začne, v skladu s tem, kar je Pavel napisal, gorata pokrajina Slovanov, ki se, razširjena po dolžini in širini, zaključijo pri Medariji, rtu, molečem v Jadransko morje, kjer se na vznožju nahaja obljuden Medalinum,⁴⁴ vas, po rtu imenovana; govori se, da rt ločuje Liburne od Ilirov. Kajti do tukaj raztegnjenih mejah so zajeti po vrsti najprej Noriki,

nadalje Japodi in naposled Liburni." (V originalu se besedilo glasi: *Huius [Paulus Diaconus] itaque fines ducatus duplicem amplecti provinciam, alpe-strem alteram Sclavorum appellatam, Foroiulensium quoque alteram campestem, scriptum reliquit. Campestem utique, quam nostra fert aetas, operis huius principiis terminatam adscriptimus ab Soncio amne notissimo ad Liqueantiam longitudinis dimensione constare, eius quoque latitudinem ab Alpe Crucis ultima Carnorum ducentem exordia ad Adriacum mare in Mariano desinere. In Taurissis vero Alpibus, quae Carnis angulo adpliciore cohaerent, ubi Pletia vallis inest, Alpe-strem Sclavorum provinciam limina posuisse Paulus idem scripsit, eamque longe lateque diffusam in Medariam promontorium mari Adriatico imminens terminari, ubi ad radices frequens est vicus Medalinum a promontorio denominatus, quod promontorium quidem Liburnos disternere ab Illiricis dicitur. His namque finibus usquequaque productis, Norici primum, deinde lapides ac demum Liburni successivo ordine comprehenduntur.)⁴⁵*

Že Simon Rutar je omenil, da so furlanski pisarji v srednjem veku in tudi v naslednjih stoletjih imenovali Tolminsko kar gorata Furlanija (*Friuli in montibus*).⁴⁶ Prav ta izraz srečamo tudi pri Canussiu, ki pa je delitev Furlanije na ravninski in gorati del anahronistično pripisal langobardskemu vojvodstvu. Ta delitev je nastala kasneje, v času oglejske posvetne oblasti v tem prostoru. Tolminska je do prve beneške vojne (1508–1516 oz. 1521) spadala pod beneško oblast, s tem, da jo je upravljal Čedad.⁴⁷ Opis predstavlja Canussiu sodobne razmere. Malo naprej Canussio določa meje Furlanije, ki se v grobem skladajo z že kar tradicionalnimi mejami te pokrajine, katere se v teku stoletij niso veliko spreminjale. Napisal je namreč, da vzhodna furlanska meja sega do Soče, s tem v deželo ni vključil dela današnjega slovenskega ozemlja vzhodno od Soče, ki je v Canussiovem času in še do prve beneške vojne spadalo k Čedadu, seveda v okviru beneške oblasti. To kaže, da Canussio ni čutil Tolminske kot del domače dežele. Kljub temu pa je občutil neko povezavo s tem ozemljem, ker te delitve drugače ne bi omenjal. Morda pa kot plemič ni mogel prezreti dejstva, da so imeli furlanski plemiči veliko posesti na desnem bregu Soče.

³⁷ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 42, 46.

³⁸ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 98.

³⁹ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 98.

⁴⁰ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 58.

⁴¹ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 76, 117.

⁴² Verjetno današnji Monte Croce Carnico, ki se je okrog leta 1500 nahajal na severni meji furlanske dežele. (Corbanese, *Il Friuli, Trieste l'Istra nel periodo veneziano*, str. 77, 79)

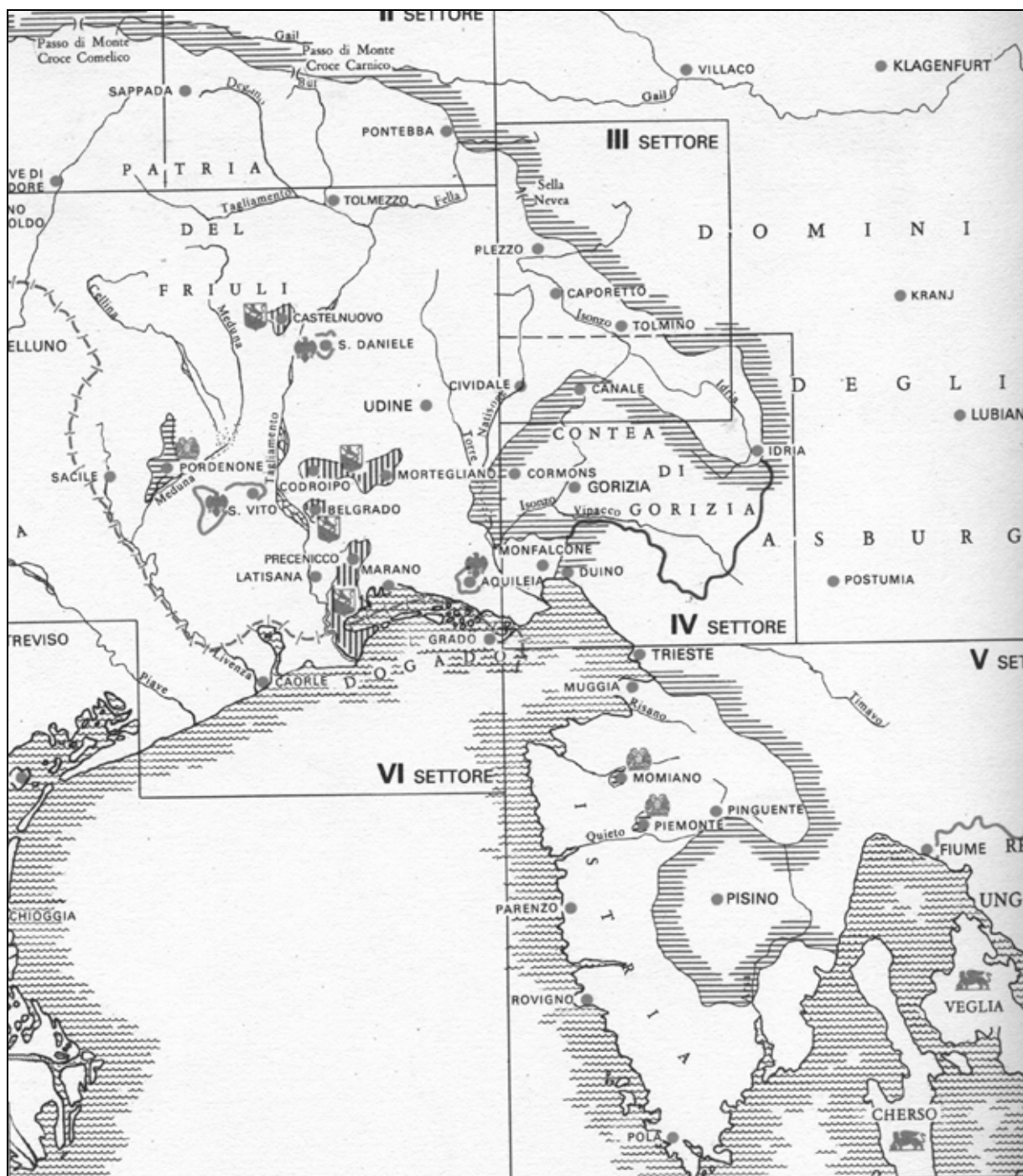
⁴³ Ta delitev na Alpe Tavriskov in Alpe Karnov je sorodna današnjim Julijskim in Karnijskim Alpam.

⁴⁴ Vas Medulin na jugu istrskega polotoka.

⁴⁵ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 78.

⁴⁶ Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, str. 29.

⁴⁷ Marušič, *Slovenci ob Soči (in Nadiži) skozi stoletja in Beneška republika*, str. 239–240.



V grobem začrtana meja beneške vzhodne posesti (Furlanija in Istra) okoli leta 1500. (Corbanese, *Il Friuli, Trieste e l'Istria*, str. 77)

Canussiov odnos do Tolminske se sklada z njegovo dobo, ko je Tolminska spadala v okvir beneške Furlanije, a je bilo čutiti neko psihološko oddaljenost do furlanskega sveta.

Kaj se glede Canussiovega poznavanja ljudstev lahko razbere iz citiranega odlomka? Lahko se sklepa, da ni ločeval Slovanov od Ilirov. Po drugi

strani pa je raziskoval Ilire in pleme Liburnov. Ilire, Kelte in Venete so od srednjega veka, predvsem pa od humanizma dalje, šteli za neposredne prednike južnoslovanskih ljudstev.⁴⁸ Podobno velja tudi za našega čedajskega pisca. Ni

⁴⁸ Kastelic, *Ilirik*, str. 107.

ločeval Slovanov in Ilirov in slednjih ni opisal kot polietnično skupino. Tudi časovne razdalje, ki je ločevala ti dve skupini, ni čutil.

Postavlja se tudi vprašanje, kakšen je bil njegov pogled na bizantinsko cesarstvo. Ko se je Canussio zaustavil pri Justinijanovih osvojitvah na italiskem polotoku, je zapisal: "In tako se je Italija povrnila k nekdanji svobodi" (*restituita itaque ad pristinam libertatem Italia*).⁴⁹ Omenil je, da je bizantinski vojskovodja Narses pridobil "upravljanje rimskega imperija" (*Romani imperii administrationem*) in malo pred tem, v istem stavku, omenjeno razložil s tem, "da ne bi bilo potrebno, skrbeč za enega izmed dveh cesarstev, drugega pustiti brez obrambe zaradi škode pretrganja" (*ne, si alterum tueatur imperium, intercapedinis dispendio alterum absque praesidio dimittere oporteat*).⁵⁰ Canussio je občutil skupne vezi med italiskim večinoma romanskim prebivalstvom in bizantinskim cesarstvom. Gre verjetno za starodavni občutek pripadanja k isti ekumeni, izvirajoč iz občutka izrazite drugačnosti, ki so jo romanski prebivalci občutili do tujih, barbarskih ljudstev.

Glede Canussiovega pojmovanja različnih etnij je najoprijemljivejši njegov pogled na barbarska ljudstva. Pripisal jim je le negativne lastnosti, na primer navado čezmernega pitja, v veseljačenju in popivanju pa je videl tudi vzrok Atilove smrti.⁵¹ Nadalje jim je pripisal tudi poželjivost po plenu – avarski kagan naj bi bil "po barbarskih navadah poželjiv plena" (*pro more barbarico praedae avidus*).⁵² Barbare je povezal z zgodnjeresrednjeveškim kulturnim upadom. V *De restitutione patriae* lahko namreč beremo, da so bile Italiji v času barbarske vladavine odtujene antične tradicije ter da se je zaradi vojn "začela omadeževati v tuje običaje" (*in alienos mores coeperat inquinari*).⁵³

Canussio je v svojem spisu obravnaval tudi hunski vdor na furlansko območje v 5. stoletju in Atilo obtožil uničenja Čedada,⁵⁴ vendar uničenje tega kraja za razliko od Akvileje ni dokazljivo.⁵⁵

Šestnajsto poglavje prve knjige je posvečeno avarskemu uničenju Čedada leta 611, do katerega je prišlo, potem ko so Avari – in po interpretaciji Grafenauerja tudi Slovani⁵⁶ – v bitki premagali

vojsko langobardskega vojvode Gisulfa. Za napadalce je uporabil izraz *Bavari*,⁵⁷ medtem ko je Pavel Diakon v sedemintridesetem poglavju svoje četrte knjige zanje rabil izraze *Avares* (tudi *Hunni*).⁵⁸ Canussio se nanj tudi eksplicitno sklicuje, a vendar obstajata med spisoma obeh avtorjev razlike. V *De restitutione patriae* naletimo namreč na eni strani na nekatere podatke, ki jih pri Diakonu ni, po drugi strani pa je precej podatkov izpustil. Canussio, na primer, poroča, da je za vdor na območje pod oblastjo vojvode Gisulfa s središčem v Čedadu kagan nabral može "iz Svevije in vse Bavarske" (*e Svevia omnique Bavaria*)⁵⁹ ter da je prišel v Italijo "preko Noriških Alp" (*per Noricas Alpes*).⁶⁰ Canussio pa ni upošteval podatka, ki ga posreduje Diakon, o poroki ene izmed hčera v bitki umorjenega Gisulfa z bavarskim knezom (*Baioariorum principi*).⁶¹ Avari so v tistem času živeli na območju Panonije, zato se ponuja misel, da Canussio ni imel jasnih predstav glede tega, kje so živeli Avari in kdo so bili v primerjavi z Bavarci. Morda je prav zaradi teh dvomov preprosto izpustil podatek o usodi vojvodskih hčera, čeprav je drugače večinoma prevzel Diakonovo legendarno pripoved o usodi vojvodske žene Rosimunde in njenih dveh najstarejših sinov.

Pri Canussiu zasledimo še en podatek, ki ga pri Diakonu ni najti, a ni izključeno, da ni verodostojen. Glede prvega avarskega vdora v Furlanijo Canussio namreč piše, da je kagan vdrl v Furlanijo na povabilo langobardskega kralja, ki se je sprl s forojulskim vojvodo Gisulfom. Pri tem omenja kralja Autarija (*Attarem regem*),⁶² po današnjih zgodovinskih dognanjih pa naj bi tedaj, leta 611, vladal Agilulf. Pavel Diakon glede drugega avarskega vdora v Furlanijo leta 664 piše, da je langobardski kralj Grimoald naročil kaganu, naj napade langobardskega vojvodo Lupusa.⁶³ Grafenauer je pripomnil, da je na podlagi načina, kako je prišlo do drugega avarskega napada, mogoče domnevati, da se je podobno dogodilo tudi v zvezi s prvim avarskim napadom.⁶⁴ Štih je zapisal, da se na podlagi tega, da Avari niso nadaljevali s prodorom in da Forojulcem nihče ni priskočil na

⁴⁹ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 52.

⁵⁰ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 56.

⁵¹ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 44.

⁵² Canussio, *De restitutione patriae*, str. 64.

⁵³ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 54.

⁵⁴ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 40, 42.

⁵⁵ Pier Silverio Leicht piše, da ni virov, ki bi pričali, da je ob Čedad udaril hunski val, in da verjetno mesto ni bilo močno prizadeto, saj je po uničenju Akvileje prevzelo vlogo najpomembnejšega mesta na tem območju. (Leicht, *Forum Iulii*, str. 114.)

⁵⁶ Grafenauerjeve opombe v: Pavel Diakon, *Zgodovina Langobardov*, str. 190. Glede kraja bitke Bogo Grafenauer dodaja, da je ta gotovo potekala v Vipavski dolini, verjetno v bližini današnje Ajdovščine.

⁵⁷ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 64, 66.

⁵⁸ Glede teh oznak je Grafenauer zapisal, da se je ime Huni uporabljalo za Avare še v frankovski dobi (Grafenauerjeve opombe v: Pavel Diakon, *Zgodovina Langobardov*, str. 54).

⁵⁹ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 64.

⁶⁰ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 64.

⁶¹ Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, str. 168 (IV 37).

⁶² Canussio, *De restitutione patriae*, str. 64.

⁶³ Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, str. 216 (V 19).

⁶⁴ Grafenauerjeve opombe v: Pavel Diakon, *Zgodovina Langobardov*, str. 235.

pomoč, lahko sklepa, da je bil prvi avarski napad dogovorjen s kraljem.⁶⁵

V delu so bežno omenjena tudi druga plemena in ljudstva, na primer Iliri, Japidi, Libuni, Sasi, Cimbri, Teodorikovi Goti, Skiti itd. Ločeno od drugih germanskih etnij je potrebno obravnavati odnos do Langobardov. Ti so namreč furlanskemu območju povrnili življenjsko moč in Čedad naredili za prestolnico vojvodstva. S tem so si prislužili pozitivno oceno kasnejših furlanskih historiografov. Canussio se je precej razpisal o langobardskem obdobju. Langobardskemu kralju Alboinu se je želel pokloniti – kot se je sam izrazil – s kratkim povzetkom njegovih pridobitev na italskem polotoku, saj je razširil meje oz. oblast mesta Čedada in mu povrnil čast, ki so jo omadeževali Atila in Goti.⁶⁶

Langobardski pohod v Italijo leta 568 je opisan na sledeči način: "In tako z vodenimi četami preko [ozemlja] Korošcev in nato preko [ozemlja] Norikov Tavriskov in prekoračene soteske, kjer teče Nadiža, je Čedad, ki se kot prvi na pogled pojavi izmed vsem taborov, ki jih je [Alboin] nameraval zavzeti." (V originalu: *Per Carinthios itaque copiis traductis, atque subinde per Noricos Taurissos, qua defluit Natiso faucibus superatis, Iulium, quod primo aspectu opponitur, expugnaturus castris omnibus obducit*).⁶⁷ Pri omenjanju Korošcev gre za očiten anahronizem, saj je ime, uporabljeno v njegovem času, prenesel v obdobje, v katerem to še ni obstajalo.

Judov se je dotaknil bežno in še to le v povezavi z neko izgubljeno ploščo, ki naj bi po njegovem zmotnem mnenju nastala v Čedadu več kot dva tisoč leti pred Kristusovim rojstvom.⁶⁸ V resnici naj bi šlo le za poskus čedajske judovske skupnosti dokazati svojo prisotnost na tem ozemlju že pred Kristusovim umorom in tako omiliti zaničevanje, ki ga je bilo deležna.⁶⁹ Kljub temu, da je ploščo uporabil v prid svojim argumentom, je judovski veri prilepil zaničevalni izraz *Hebraica perfidia*.⁷⁰

Canussio se je, poleg pri bežnih omembah tujih ljudstev, ustavil zlasti pri Hunih, Avarih in Langobardih. Povsem razumljiva izbira, saj so ta ljudstva bistveno posegla v furlansko zgodovino. Etničnim skupinam, ki so nanjo vplivala malo kasneje (Franki) ali so se izoblikovala v sosedstvu forojulskega vojvodstva (npr. Karantanci, Karniolci), ni posvetil nobene pozornosti.

Postavlja se vprašanje, zakaj se je Canussio ukvarjal z drugimi etničnimi skupinami le za starejša obdobja, medtem ko je s podatki o njemu časovno bližjih jezikovnih oz. etničnih skupinah (npr. Slovanih, Benečanih, Toskancih, Lombardih itd.) precej skopi. Mogoče je potrebno odgovor iskati v spisu Pavla Diakona, ki je bralce privedel le do langobardskih časov. Problem pa je gotovo bolj zapleten.

Glede Canussiovega odnosa do nosilcev oblasti, ki so posegli na furlansko ozemlje od zunaj, je opaziti, da je prehod pod Franke preprosto izpustil, medtem ko sodobnega padca pod beneško oblast leta 1420 ni mogel zanemariti, a ga je prikazal na povsem samosvojem način. V sedmem poglavju druge knjige⁷¹ beremo namreč opis vojne med letoma 1418 in 1420, ki se je končala s beneško prilastitvijo kneževine oglejskega patriarha. Kot vzrok teh bojev ni prikazal beneške ekspanzije v notranjost, temveč dolgotrajen spor med Vidmom in Čedadom. Dejanska glavna akterja, Benetke in patriarh, sta prikazana v drugem planu. Med drugim je "pozabil" omeniti, da je obupani Čedad izstopil iz skupine dela furlanskih plemičev in mest, ki se je na čelu s patriarhom upirala padcu pod beneško oblast, ter se predal Benetkam. Poleg tega je ta odnos opisal z besedo *confederati* (v zavezo zedinjeni)⁷² in na koncu celo zapisal, da so Benetke začele vojno le zaradi zaščite Čedada. S tem popačenjem zgodovinskega dogajanja, ki ga je Canussio kot sodobnik gotovo odlično poznal, saj med drugim navaja kot pričo nekega vojaka, ki je sodeloval v bojih, je želel očitno oprati čast Čedada, ki je na vrat na nos zamenjal stran, ter povečati njegovo vlogo v času turbulentnih dogodkov. Prav tisti Canussio, ki je v prvi knjigi goreče branil zgodovinsko resnico s sklicevanjem celo na antične najdbe in se zgražal nad Sabellicovim potvarjanjem resnice, je v drugi knjigi sam padel v isto past. Tudi sam je namreč z namenom povečevanja ljubljenege mesta prikazal boje ne kot epilog dolgotrajne želje Benetk po ekspanziji na ozemlje, ki obvladuje prehode v nemške dežele, temveč kot uspešno obrambo Čedada proti furlanskim nasprotnikom.

Langobardske in patriarhove posvetne oblasti pa ni prikazal v slabi luči, prvo je ocenil celo kot pozitivno. Kljub temu, da je veliko patriarhov izviralo iz nemških dežel oz. dežel cesarstva in da je Canussio zabeležil različne izvore le-teh, temu dejstvu ni pripisal posebne pomena.

⁶⁵ Štih, *O vzhodni meji Italije in o razmerah ter razmerjih ob njej v zgodnjem srednjem veku*, str. 114.

⁶⁶ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 64.

⁶⁷ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 58.

⁶⁸ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 40.

⁶⁹ Scalon, *Introduzione*, str. 133. Grion, *Guida storica di Cividale e del suo distretto*, str. 133.

⁷⁰ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 38.

⁷¹ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 98, 100, 102.

⁷² Canussio, *De restitutione patriae*, str. 100.



Novoveški Videm, središče beneške Furlanije. (Lenisa, *Vita e societa in Friuli*, str. 52)

Predstavitev Canussiovega miselno-idejnega sveta, ki ga je iz njegovega spisa mogoče razbrati le v grobih obrisih, velja zaključiti z njegovim odnosom do svojega in do drugih družbenih razredov. V ta okvir spada tudi njegovo navdušenje nad mestnim življenjem, kateremu podaja nasproti podeželsko življenje. Glede slednjega je zapisal, da prebivalstvo "postaja zunaj med čredami živali vedno bolj umazano [zlasti v kulturnem pomenu]" (*foris inter armenta sordescere*).⁷³ Te zaničevalne besede uporabi v zvezo z obnovo Čedada po Atilovem pustošenju, a se verjetno ne razlikujejo od njegovega osebnega pogleda. Vzvišen odnos do preprostih ljudi je rade volje poudaril v odlomku, posvečenem prijetnemu gozdičku v bližini Čedada, kamor so se med poletno vročino radi zatekali pripadniki višjega sloja: "Da ne bi bilo nikomur prikrito, ta prijetni odmaknjen kraj je dan samo plemičem, napojenimi z literarno večino ali kako drugo plemenitostjo duha. Medtem ko navadno ljudstvo, ki si pridobiva živež z ročnim delom, z ožgano kožo pod milim nebom prenaša breme dnevnega dela in vročine." (V originalu se besedilo glasi: *Ne igitur quemquam lateat, hi voluptuarii secessus patriciis tantum litteraria virtute vel animi alia generositate delibutis anhibentur. Plebs autem gregaria quae sibi victum parat opere manuario, deusta cute, sub divo fert pondus diei et aestus*).⁷⁴

Zaključek

Canussiov odnos do slovanskega prebivalstva je potrebno obravnavati v kontekstu njegovega osebnega pogleda na različna ljudstva, družbene razrede, prostor itd., kolikor ga je mogoče razbrati med vrsticami njegovega spisa *De restitutione patriae*. V določenih primerih je pomembnejše tisto, kar Canussio ni napisal, kakor tisto, kar je. To velja tudi za slovansko prebivalstvo. Njegovo delo vsebuje zelo skromne omembe slovanskega prebivalstva. Gre pa za Čedajca, ki je verjetno redno prihajal v stik s Slovani. Ti ne le da so živeli v bližini samega mesta, ampak so bili tudi prisotni v mestu samem. To nazorno izpričuje statut bratovščine sv. Hieronima, imenovane *degli Schiavoni*, ki je bila ustanovljena leta 1452. Statut je nastal leta 1479 in se hrani v videmski mestni knjižnici Vincenzo Joppi. V prvem stoletju obstoja, torej prav v Canussiovem času, so v vrstah bratovščine prevladovali Slovani.⁷⁵ Poleg tega Canussio ne omenja, kako je patriarh po ogrskem opustošenju furlansko območje poselil s Slovani. Tudi neredkih omenb Slovanov pri Pavlu Diakonu, kateremu na splošno Canussio prav rad sledi, ni veliko upošteval. Kaj tiči v ozadju te redkobesednosti?

Možnih ugibanj na to vprašanje je več. Mogoče bi nekateri v tem videli znak etničnega preziranja ali celo sovraštva, a to se sklada z današnjim pojmovanjem narodnosti. Problem je potrebno gledati v luči tedanjega dožemanja družbenih in jezikovnih skupin. Canussio tudi drugim sodobnim je-

⁷³ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 46.

⁷⁴ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 114.

⁷⁵ Sereni, *Comune di Udine*, str. 39.

zikovnim in etničnim skupinam ni posvečal posebne pozornosti. Poleg tega ni pomišljal izraziti negativnih mnenj in najverjetneje bi brez zadržkov zabeležil svoje zaničevanje do kake jezikovne oz. etnične skupine, če bi ga čutil.

Morda pa gre le za navadno selekcijo, o čem je nujno poročati in o čem ne. Morda je vzrok za molk njegov plemiški napuh, saj je na splošno preziral kmečko prebivalstvo, ki je bilo v njegovem okolju tako slovansko kot romansko oz. furlansko govoreče. V njegovem delu ni niti bežne omembe furlansko govorečega prebivalstva, ki se je že v predhodnih stoletjih jezikovno jasno ločilo od drugih romanskih govorov oz. narečij (npr. beneškega). Možen odgovor je tudi njegov ozko krajevno usmerjen pogled in želja po čim bolj jedrnatem slogu in čim krajšem tekstu. Najverjetneje pa je bil preprosto ravnodušen do jezikovnega razlikovanja pripadnikov nižjega sloja v času, ko je politiko usmerjala vojna sreča, dinastična politika itd. Velik del prebivalstva na tem območju je bil takrat večjezičen, pomembnejša sta bila kampanilizem in deželna zavest, kakor lahko razberemo tudi iz Canussiovih vrstic. Čutil je pripadnost romanskemu svetu, a brez "nacionalne" komponente. Jasnejše odgovore na zastavljeno vprašanje pa bi verjetno omogočila le širša študija, ki bi vključevala primerjavo našega avtorja z drugimi sodobnimi furlanskimi zgodovinopisci.

OBJAVLJENI VIRI

Canussio, Niccolò: *De restitutione patriae*. [Udine] : Casamassima editore, 1990.

Pavel Diakon (Paulus Diaconus): *Zgodovina Langobardov (Historia Langobardorum)*. Maribor : Založba Obzorja, 1988.

Sabellico, Marco Antonio: Carmen in Hunni originem. *Opera omnia*. Basileae 1560, vol. III, col. 578–590.

LITERATURA

Asperti, Stefano: Niccolò Canussio, De restitutione patriae, a cura di Orio Canussio, con presentazione di Paolo Mantovanelli e introduzione storica di Cesare Scalon. Trascrizione e traduzione Mario D'Angelo. Udine : Casamassima editore, 1990, pp. 216 complessivo (di cui 68 numerate). *Ce fastu?*, 67, 1991, št. 1, str. 149–150.

Bertossi, Silvano: Niccolò Canussio, De restitutione patriae, Casamassima editore, Udine, 1990. *La panarie*, 23, 1991, št. 90–91, str. 123–124.

Bianchi, Giuseppe: *Del preteso soggiorno di Dante in Udine od in Tolmino durante il Patriarcato di Pagano della Torre e documenti per la storia*

del Friuli dal 1317 al 1332. Udine : Nuova tipografia di Onofrio Turchetto, 1844.

Bosio, Luciano: *Cividale del Friuli. La storia*. [Tavagnacco (Udine)] : Casamassima editore, 1977.

Cammarosano, Paolo; De Vitt, Flavia; Degrassi, Donata: *Il Medioevo*. Tavagnacco (Udine) : Casamassima editore, 1988.

Cammarosano, Paolo: *Italia medioevale. Struttura e geografia delle fonti scritte*. Roma : Carocci editore, 2002.

Casella, Laura: Niccolò Canussio, De restitutione patriae, Udine, Casamassima editore, 1990, presentazione di P. Mantovanelli, introduzione storica di C. Scalon. *Memorie storiche forgiuliesi*, 70, 1990, str. 243–244.

Ciconi, Giandomenico: *Udine e la sua provincia*. Bologna : Atesa editrice, 1908.

Corbanese, Guglielmo Guerrino: *Il Friuli, Trieste e l'Istria nel periodo veneziano. Grande atlante Storico-Cronologico Comparato*. [S.l.] : Del Bianco editore, 1987.

Dal Bas, Zuan Marie, Il libri scrit a man "De restitutione patriae" di Culau Cianus. *Sot la nape*, 26, 1974, št. 3–4, str. 67–70.

D'Angelo, Mario: *I manoscritti v*: Niccolò Canussio, *De restitutione patriae*. Udine 1990, Casamassima editore, str. 144–146.

Dizionario biografico friulano. 2. izd. Campoformido (Udine): Ribis editore, 1997.

Fattorello, Francesco: *Gli studi della coltura del Friuli*. Udine: Tipografia G. B. Doretta, 1929.

Fattorello, Francesco: *La cultura del Friuli nel Rinascimento. Parte prima*. Udine : Arti grafiche friulane, 1938.

Francescato, Giuseppe; Salimbeni, Fulvio: *Storia, lingua e società in Friuli*. Udine : Casamassima editore, 1976.

Gabrovec, Stane: Iliri. *Enciklopedija Slovenije*. 4. knjiga. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990, str. 105–106.

Grafenauer, Bogo: *Struktura in tehnika zgodovinske vede: (uvod v študij zgodovine)*. Ljubljana: Univerzitetna založba, 1960.

Grafenauer, Bogo: opombe in spremna besedila v: Pavel Diakon (Paulus Diaconus), *Zgodovina Langobardov (Historia Langobardorum)*. Maribor: Založba Obzorja, 1988.

Grión, Giusto: *Guida storica di Cividale e del suo distretto*. Cividale: Tipografia Feliciano Strazolini, 1899.

Guida del Friuli. I. Illustrazione del Comune di Udine (ur. Occioni-Bonaffons, Giuseppe). Udine: Società alpina friulana, 1886.

Kastelic, Jože: Ilirik. *Enciklopedija Slovenije*. 4. knjiga. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990, str. 106–107.

Leicht, Pier Silverio: *Breve storia del Friuli*. Udine: Libreria Carducci, 1923.

- Leicht, Pier Silverio: "Forum Iulii". *Memorie Storiche Forogiuliesi*, 30, 1934, zv. 2, str. 103–116.
- Leicht, Pier Silverio: Aneddoti di vita letteraria friulana nel Cinquecento. *Studi di storia friulana* (ur. Pier Silverio Leicht), Udine: Società filologica friulana, 1955, str. 213–230.
- Lenisa, Gianni: Vita e società in Friuli dalle origini al Settecento. *Enciclopedia monografica del Friuli Venezia Giulia. 2. La vita economica. I*. Udine : Istituto per l'Enciclopedia del Friuli-Venezia Giulia, 1972.
- Liruti, Gian Giuseppe: *Notizie delle cose del Friuli scritte secondo i tempi*. Vol. V. Udine: Per li Fratelli Gallici alla fontana, 1771.
- Luthar, Oto: *Mojstri in muze: kaj in zakaj zgodovina?* Ljubljana: Založba Modrijan, 1997.
- Mantovanelli, Paolo: Presentazione v: Canussio, Niccolò: *De restitutione patriae*. [Udine]: Casamassima editore, 1990, str. 7–17.
- Manzano, Francesco di: *Cenni biografici dei letterati ed artisti friulani dal secolo IV al XIX*. Bologna: Arnaldo Forni editore, 1966.
- Manzano, Francesco di: *Annali del Friuli ovvero Raccolta delle cose storiche appartenenti a questa regione*. Vol. VI. Udine: Tip. di Giuseppe Seitz, 1868; ponatis: Bologna: Arnaldo Forni, 1975.
- Marchetti, Giuseppe: *Il Friuli – Uomini e tempi*. Vol. III. 3. izd. [S.l.]: Del Bianco editore, 1979.
- Marioni, Giuseppe; Mutinelli, Carlo: *Guida storico-artistica di Cividale*. Udine: Tipografia G. B. Doretta, 1958.
- Marušič, Branko: Slovinci ob Soči (in Nadiži) skozi stoletja in Beneška republika. *Venezia, una repubblica ai confini. Benetke, republika ob mejah. Venice, a republic at the borders*. Mariano del Friuli: Edizione della Laguna 2004, str. 238–243.
- Miotti, Tito: Antiche opere munite e castelli del Friuli. *Enciclopedia monografica del Friuli Venezia Giulia. 2. La vita economica. II*. Udine : L'Istituto del Friuli-Venezia Giulia, 1974.
- Moro, Cristina: Note v: Canussio, Niccolò, *De restitutione patriae*. [Udine]: Casamassima editore, 1990.
- Paschini, Pio: *Storia del Friuli*. 4. izd. [Udine]: Arti grafiche friulane, 1990; ponatis: Tavagnacco (Udine): Arti grafiche friulane, 2003.
- Rutar, Simon: *Zgodovina Tolminskega, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerklje ob nočnem priradnanskim in statističnim opisom*. Gorica: založnik Josip Devetak, 1882.
- Scalon, Cesare: Introduzione v: Canussio, Niccolò: *De restitutione patriae*. [Udine]: Casamassima editore, 1990, str. 19–33.
- Schröder, Francesco: *Repertorio genealogico delle famiglie confermate nobili e dei titolari nobili esistenti nelle province venete*. Vol. I. Venezia: Tip. di Alvisopoli, 1830; ponatis: Bologna: Forni editore, 1972.
- Sereni, Lelia: *Comune di Udine. Biblioteca comunale "V. Joppi". I tesori della civica biblioteca. Mostra di manoscritti e libri rari. Udine. Palazzo municipale – Sala del Lionello. 19 settembre – 30 ottobre 1983*. Udine: Istituto per l'Enciclopedia del Friuli Venezia Giulia, 1983.
- Someda de Marco, Pietro: *Notariato friulano*. Udine: Arti grafiche friulane, 1958.
- Štih, Peter: Pavel Diakon (Paulus Diconus), Zgodovina Langobardov (Historia Langobardorum), [prevedli Fran Bradač, Bogo Grafenauer, Kajetan Gantar; opombe napisal Bogo Grafenauer, Kajetan Gantar; spremna besedila Bogo Grafenauer], Maribor: Obzorja 1988. 422 strani. *Zgodovinski časopis*, 43, 1989, št. 4, str. 621–627.
- Peter Štih, O vzhodni meji Italije in o razmerah ter razmerjih ob njej v zgodnjem srednjem veku. *Gestrinov zbornik* (ur. Darja Mihelič), Ljubljana: Založba ZRC (ZRC SAZU), 1991.
- Peter Štih, Glose k srednjeveškemu delu Rutarjeve zgodovine Tolminskega. *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 42, 1992, št. 1, str. 21–28.
- Trebbi, Giuseppe: *Il Friuli dal 1420 al 1797. La storia politica e sociale*. Udine : Casamassima editore, 1998.
- Ventura, Angela: *Nobiltà e popolo nella società veneta del Quattrocento e Cinquecento*. 2. izd. Milano: Unicopli editore, 1997.
- Zancan, Maria: Venezia e il Veneto. *Letteratura italiana. Vol. II. Storia e geografia. I. L'eta moderna*. Torino: Einaudi editore, 1987, str. 619–741.



R I A S S U N T O

L'opera *De restitutione patriae* dello storiografo cividalese Nicolò Canussio

Dopo una breve illustrazione della produzione storiografica e delle condizioni politiche, sociali ed economiche, che nel Quattrocento caratterizzavano il territorio friulano, segue una ricostruzione dell'orizzonte ideologico del nobile cividalese Nicolò Canussio, notaio e storiografo. L'interpretazione di questo contesto ideologico si basa sulla sua opera storiografica intitolata *De restitutione patriae*. L'attenzione viene rivolta in primo luogo al rapporto di Canussio con la popolazione slava, che non solo viveva nei dintorni di Cividale, ma

era anche presente nella città stessa. Canussio si occupò poco degli Slavi. La sua conoscenza della loro storia altomedioevale si dimostra scarsa. La scarsità di dati legati agli Slavi forse affonda le radici nel suo disinteresse per la gente semplice. Egli non trattò nemmeno di altri gruppi linguistici o etnici a lui contemporanei. Il suo campanillismo ed il suo orizzonte geograficamente assai ristretto potrebbero rappresentare uno dei motivi di questa mancanza d'interesse per la popolazione slava ed anche per la zona di Tolmino. Comunque, la ragione principale potrebbe risiedere nel fatto che nel periodo, in cui Canussio viveva, cioè nel Quattrocento, i sentimenti nazionali moderni non si erano ancora formati e le differenze linguistiche o etniche tra gli appartenenti alle classi più umili della popolazione non suscitavano alcun interesse particolare.